

**SZLÁV KULTÚRÁK, IRODALMAK
ÉS NYELVEK**

TANULMÁNYKÖTET

SZERKESZTETTE
Urkom Aleksander

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2017

A KIADVÁNY TÁMOGATÓI
Pomáz Város Önkormányzata
Pomázi Szerb Nemzetiségi Önkormányzat
Terézvárosi Szerb Önkormányzat

SZAKMAI LEKTOROK
Horváth Futó Hargita
Láncz Irén

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ
Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők, szerkesztő

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője
Sorozatszerkesztő Lukács István
A borítót tervezte Sellyei Tamás Ottó
Nyomdai kivitelezés Robinco Kft.
ISSN 1789-3976
ISBN 978-963-284-924-9

TARTALOM

URKOM ALEKSANDER	
Előszó	7
CSÁSZÁRI ÉVA	
Családnév magyarosítások Répáshután	9
DUDÁS ELŐD	
Magyar hatás a 16. századi kaj-horvát helyesírásban	19
DUDÁS MÁRIA	
Színesen szólnak a magyar és bolgár frazémák.....	29
FEDOSZOV OLEG	
Szláv jövevényfrazémák Bárdosi Vilmos új szótárában (magyar-szláv frazeológiai párhuzamok)	47
ISTVÁN ANNA	
Jozef Ignác Bajza és Faludi Ferenc	65
JANIEC-NYITRAI AGNIESZKA	
A mindennapok csapdájában. Egzisztenciális elemek Karel Čapek és Milan Kundera válogatott elbeszéléseiben	77
KISS SZEMÁN RÓBERT	
A nemzeti emblematizmus sajátosságai Kollár <i>Szlávia</i> <i>leányában</i> némely szerb (illír) példa alapján	89
LUKÁCS ISTVÁN	
Miroslav Krleža és a film.....	103

LUKÁCSNÉ BAJZEK MÁRIA

Küzmics István Újszövetség-fordításának lehetséges magyar mintái 113

MENYHÁRT KRISZTINA

A bolgár nemzetiség nyelvi helyzete a demográfiai és a nyelvészeti kutatások tükrében.....127

PAVIČIĆ MLADEN

Esterházy Péter *A szív segédigéi* című regényének két, Jože Hradil által készített fordítása 145

URKOM ALEKSANDER

Modern technológiák az idegen nyelv oktatásában 163

VIG ISTVÁN

Pünkösöd, barát, mise, ádvent

Megjegyzések a magyar keresztény terminológia néhány szavának eredetével kapcsolatban 177

ZSILÁK MÁRIA

Az alföldi szlovákság szerb kapcsolatai 189

Szláv jövevényfrazémák Bárdosi Vilmos új szótárában (magyar-szláv frazeológiai párhuzamok)

FEDOSZOV OLEG

В статье освещаются вопросы славяно-венгерских фразеологических параллелей на фоне материала нового словаря венгерской фразеологической этимологии В. Бардоши. Ставится вопрос о том, что можно считать происхождением фраземы, из чего состоит общий, международный фразеологический фонд. Две фраземы, отмеченные в словаре В. Бардоши как фраземы славянского происхождения, рассматриваются в свете новых данных. Статья останавливается и на теме этнических стереотипов в чешской и венгерской фразеологии. Делается общий вывод о том, что венгерская фразеология имеет множество связей со славянскими языками и народами, что обогащает ее собственный фонд.

A tanulmány a Bárdosi Vilmos, *Szólások, közmondások eredete / Frazeológiai etimológiai szótár című* (2015) mű margóján a szláv-magyar frazeológiai párhuzamokkal foglalkozik. Különböző frazémák eredetmagyarázatait vizsgálja annak fényében, hogy mit jelenthet egyáltalán a frazéma eredete, miből áll a közös, nemzetközi frazéma-készlet. Bárdosi V. által kijelölt, összesen két szláv eredetű frazémát (*Ha nem csordul / csurran, cseppen és a Hosszabb a péntek, mint a szombat*) a tanulmány új megvilágításba helyezi. Foglalkozik továbbá az etnikai sztereotípiákkal a cseh és a magyar frazeológiában (csehül áll, tótágast áll, má uherskou nemoc stb.). Összefoglalóként megállapítja, hogy a magyar frazeológiának számos kapcsolata van a szláv nyelvekkel és népekkel, ami gazdagítja és színesebbé teszi a magyar frazémakincset is.

Ключевые слова: славяно-венгерские фразеологические параллели, этимология фразем, международный фразеологический фонд, этнические стереотипы во фразеологии

Kulcsszavak: szláv-magyar frazeológiai párhuzamok, frazéma eredete, nemzetközi frazéma-készlet, etnikai sztereotípiák

0 AZ ÚJ SZÓTÁR

A Bárdosi Vilmos, *Szólások, közmondások eredete / Frazeológiai etimológiai szótár* című, 2015-ben megjelent (Budapest, TINTA Kiadó), majdnem 750 oldalas monumentális mű közel 1800 magyar frazéma eredetmagyarázatát tartalmazza. E nagyszzerű szótár keletkezésének körülményeiről, az előzményekről, a szerző koncepciójáról az ELTE BTK-án 2015 nyarán rendezett nagyszabású könyvbemutatón beszélt maga a szerző, Bárdosi Vilmos, valamint Fábián Zsuzsanna, az MTA Szótári Munkabizottságának elnöke.

„Ez a munka korszakalkotónak tekinthető – és ezt mindkét minőségemben hangsúlyozom –, mégpedig azért, mert ilyen jellegű és terjedelmű szótár még nem született – noha történtek kísérletek megszerkesztésére,“ - mondta az eseményen Fábián Zsuzsanna.

Akinek azonban már volt ideje és lehetősége megismerkedni Bárdosi Vilmos legújabb frazeológiai szótárával, az joggal csodálkozhat előadásom címét olvasva. Ugyanis ebben a szótárban a szerző csupán két (!) szláv eredetű frazémát jelöl ki. A szótár 727. oldalán, az eredet szerinti Mutatóban, amely önmagában több mint 50 oldalas (693–744 old.), a *Szláv* címszó alatt ez található: *Ha nem csordul/csurran, cseppen, valamint a Hosszabb a péntek, mint a szombat.*

Néhány sorral feljebb a *Német, orosz közös címszó* alatt van még egy frazéma, illetve közmondás: *Ahol fát vágnak, ott hullik a forgács.* (*Лес рубят – щепки летят.*). Ezzel szemben az előtte lévő cikk már 77 olyan magyar frazémát tartalmaz, melyek német eredetűek. Ez a „statisztika” azonban csak látszat. Jelen előadásomban – a szótár margóján – szeretnék bemutatni, szükségképpen csak vázlatosan, sokkal gazdagabb és mélyebb összefüggéseket, párhuzamokat a magyar és a szláv frazeológia között, amiből néhány általános nyelvészeti tanulságot is le lehetne vonni.

1 MI A FRAZÉMA, MI A FRAZÉMA EREDETE?

A fent idézett közmondás (*Ahol fát vágunk, ott hullik a forgács*) kapcsán felidézhetjük azt a magyar frazémát, amely szerepel mind a *Magyar szólástárban* (BÁRDOSI, 2003: 291), mind az új szótárban is, részletes eredetmagyarázattal (BÁRDOSI, 2015: 449), de az eredet-mutatóban nem: *málenkij robot* (bár fát nem csak Szibériában vágunk). Ebből a példából nyílik lehetőség azon az elméleti kérdésem elgondolkozni, hogy mit értünk általában a frazéma eredete alatt? Szláv (orosz) eredetű-e a *málenkij robot* frazéma? Igen is, nem is. Nyilvánvaló a történeti, politikai háttér, a *маленькая работа* orosz kifejezésre való utalás. Ilyen frazéma viszont az oroszban nincs, nem is lehet, hiszen az orosz katonák által használt kifejezés, némi gúnynyal persze, de az elhurcolt magyar civilek megnyugtatóására szolgált. Tehát a frazéma magyar nyelvi közegben született, bár az orosz kifejezést mintázza, átvitt értelemben.

Hasonló kérdést tehetünk fel az orosz *rulett* idióma kapcsán (BÁRDOSI, 2015: 457). A 'veszélyes vállalkozás, döntés' jelentésű idióma eredete – több forrás szerint – egy életveszélyes szerencsejáték, mely egyértelműen az orosz katonai élethez kapcsolódik, bár Bárdosi V. azt írja, hogy „a szerencsejáték eredete meglehetősen bizonytalan”. Több nyelv azonban jól ismeri és használja (angol, francia, német, olasz, spanyol, cseh, stb.) – de az orosz nyelv nem!

Annak ellenére, hogy a forradalom előtti (1917) időszakban magát a játékot *русская рулетка* címen az orosz irodalomban többször is leírják (például ebben az elbeszélésben: А. Грин, «Зурбаганский стрелок», 1913), a mai orosz frazeológiában más szólást találunk: *пистолет с одним патроном* (szó szerint: pisztoly egy golyóval). Az átvitt jelentése azonban nem ugyanaz, mint az orosz rulett jelentése a magyarban. Inkább arra a helyzetre alkalmazható, amit a magyar frazeológiában a *megkapja a selyemzsinórt* (BÁRDOSI, 2003: 298) idióma jelenti (lásd. erről írásunkat: FEDOSZOV, 2016). Látható, hogy az eredet kérdése nem korlátozható csupán az egyenes átvételű frazémák eseteire. Az alábbiakban ezt bővebben ki fogom fejteni.

Ehhez viszont, Bárdosi szavaival élve, először tisztáznunk kell, hogy „*Mit tartalmaz pontosan a szótár*”. A szerző osztályozása szerint a következő fajta frazémák jelentés- és eredetmagyarázatát találja az olvasó a szótárban: szólások (*kivágja a rezet*), szóláshasonlatok (*szegény, mint a templom egere*), helyzetmondatok (*Hátrább az agarakkal!*), közmondások (*A kutya ugat, a karaván halad.*), szállóigék (*A stílus maga az ember.*).

A magyarázó anyag szótárszerű, szócikkekben megvalósuló elrendezésével a szerzőnek többek között az volt a célja, hogy az idegen nyelven tanulók is megtalálják itt a magyar kifejezés idegen nyelvű megfelelőit, amennyiben annak jelentése és alkotóelemei megegyeznek a magyaréval. A tipikusan a magyar kultúrtörténethez kapcsolódó kifejezések esetében (Csáki szalmája, Egyszer volt Budán kutyavásár, Ő sem jobb a Deákné vásznánál) értelemszerűen nincsenek idegen nyelvi megfelelők, – magyarázta Bárdosi Vilmos az idézett beszélgetésben. Azok a szólások, közmondások, amelyek jelentése „átlátszó”, különösebb magyarázatot nem igényelnek, mint például a *töri a fejét, lóg a nyelve* szólások vagy a *Hazug embert előbb utoléri, mint a sánta kutyát, A lónak négy lába van, mégis megbotlik* közmondások, nem kerültek a szótárba. „Elsősorban azon kifejezések keletkezésének, kialakulásának izgalmas nyelvi, művelődéstörténeti, történelmi, irodalmi, néprajzi, interkulturális körülményeit írtam le, amelyeknek átvitt értelme adott esetben jól ismert a nyelvhasználók körében, de a kifejezést alkotó szavak eredeti jelentéséből mégsem tudják a metaforikus értelmet levezetni, és így annak eredete is homályban marad előttük,” – mondta Bárdosi V. a szótár bemutatóján, Fábián Zsuzsanna kérdéseire válaszolva.

„Természetesen olyan frazémák is vannak szép számmal nyelvünkben, amelyeknek még koránt sincs megnyugtató, végleges megfejtése. Ezek ugyanis gyakran olyan, mára már teljesen elhomályosult szemléletet, képet tükröznek, ami csak különféle föltevések megfogalmazását teszi lehetővé (pl. *fűbe harap, (az) ebek harmincadjára kerül/jut, nevet, mint a fakutya, Hátravan még a feketelevés* stb.). Ezeket a frazémákat így bizonytalan, tisztázatlan eredetűnek minősítettem, de gye-

keztem a különféle véleményeket egymással szembesíteni, közülük a legvalószínűbbet kiemelni, és lehetőség szerint saját álláspontomat is megfogalmazni,” – így a szótár szerzője. (A beszélgetés teljes szövege itt olvasható: <https://olvassbele.com/2015/06/09/kozmondas-nem-hazug-szolas-bardosi-vilmos-professzor-egy-rejtelmes-vilagrol/>)

2 A NEMZETKÖZI FRAZÉMA-KÉSZLET

Az idegen eredetű idiómák, jövevényfrazémák meglepte egy nyelvben sok okkal magyarázható. Az egyik alapvető ok az, hogy létezik egy közös (univerzális) nemzetközi frazéma-készlet főleg az európai, de az Európán kívüli nyelvekben is. Közismert, hogy minden európai nyelvben minimum több száz olyan frazeológiai egység található, amely teljesen azonos, vagy legalább igen hasonló formában és jelentésben él akár 50 – 60 vagy több nyelvben. Ez a közös készlet alkotja egyes nyelvek frazeológiájának központi részét. E. Piirainen német kutató a *Widespread Idioms* című könyvében 88 nyelv frazeológiai készletét vizsgálva (ezek közül 74 európai és 14 azon kívüli nyelv) jutott erre a megállapításra (PIIRAINEN, 2012). Vegyünk például néhány közismert idiómát: *úgy élnék, mint a kutya meg a macska* (BÁRDOSI, 2003: 198), oroszul: *жить как кошка с собакой*. A frazéma legalább 68 nyelvben megtalálható, azonos jelentéssel. A 100 legismertebb, bibliai eredetű idióma közül a *tépi a haját* ('tehetetlen dühében erősen bosszankodik', oroszul: *рвать на себе/голове волосы*) szó-lást (ez egyben az ún. gesztus-frazéma is) 62 nyelv ismeri.

A bibliai eredetű szólások és közmondások sok nyelvben meghonosodtak, s ma az egyik legszélesebb körben elterjedt csoportot jelentik. Az *Aki másnak vermet ás, maga esik bele* majdnem félszáz európai nyelvben létezik. A frazeológiai „biblizmusok” között a magyarban is találunk sok példát: *hamut hint/szór a fejére, egy tál lencséért, mossa a kezét, aki szelet vet, vihart arat, stb.*, és ezek pontos megfelelői sok más nyelvben is ismertek. Egyes kutatók becslései, számításai szerint (pl. Wolfgang Mieder amerikai paremiológus) azokban a nyelvek-

ben, amelyekre a Bibliát lefordították, és amelyekben a Biblia máig a legfontosabb szakrális könyv, kb. 300–500 bibliai eredetű közmondás szerepel. W. Mieder úgy számolt, hogy az angol nyelvben 425 közmondás bibliai eredetű, ebből 212 az Ótestamentumból, 31 az apokrif könyvekből és 182 az Újtestamentumból származik (MIEDER, 1990: 12). Tehát a magyar frazémának: *Ne ítéld, hogy ne ítéltessél!* megvan a pontos orosz megfelelője: *He судите, да не судимы budete!*

Az antik kultúra és irodalom közös frazéma készletének egy másik ilyen forrása: például a görög-római mitológiából származnak több nyelvben is ismert szólások, mint az *árgus szemekkel figyel, kettévágja a gordiuszi csomót, kitakarítja Augiász istállóját, Angyal repül el a ház fölött, Pandóra szelencéje* stb. Természetesen, az európai „kultúrkör”-höz tartozó oroszban is megtaláljuk az *Achilles-sarka (ахиллесова пята), Damoklész kardja (дамоклов меч),* vagy a *Buridán szamara (буриданов осёл)* antik eredetű szólásokat.

Ismert továbbá egy olyan frazéma-típus, amelyet a szakirodalomban a *tipológiai internacionalizmus*-nak neveznek. Idetartoznak olyan azonos vagy legalábbis hasonló frazeológiai egységek, amelyek több nyelvben egymástól függetlenül alakultak ki azért, mert az adott nyelvi közösségek hasonló gazdasági és/vagy kulturális körülmények között éltek. A példatár igen gazdag: a cseh *dřít jako kůň*, az angol *to work like a horse*, a német *arbeiten wie ein Pferd*, az orosz *работать как лошадь* és a magyar *annyit (úgy) dolgozik, mint a (egy) ló* (BÁRDOSI, 2003: 215) nem azért azonos struktúrájú és jelentésű frazémák, mert az egyik nyelv a másiktól „kölcsonözte” volna, hanem azért, mivel a nyelven kívüli valós élet azonos tapasztalattal szolgált a nyelvi közösségek részére.

Vannak frazémák, amelyek több nyelvben élnek úgy, hogy a jelentésük hasonló, de a „részletek” különböznek. Ezek a szólások az azonos strukturális-szemantikai modell alapján születtek egy-egy nyelvben, mint például az ’egyáltalán nem ért hozzá’ jelentésű idiómák ugyanazt a modellt (*úgy ért hozzá, mint ...*) követik, de a komponensek, a „belső képek” mások:

így a cseh *rozumí tomu jako koza petrželi* (tehát szó szerint: ... mint kecske a petrezselyemhez) a német *wie die Kuh vom Sonntag* (... mint tehén a vasárnaphoz), a bolgár *като свиня от кладенчева вода* (... mint disznó a forrásvízhez), az ukrán *як баран в аптеці /в біблії / в книзі* (... mint kos a patikában), a fehérorosz *разумець, разбірацца як (што) свіння ў апельсінах, як баран у бібліі* (... mint disznó a narancshoz, ... mint kos a bibliához), a lengyel *znać sie na czym jak kura na pieprzu* (... mint tyúk a borshoz) és az orosz *разбирается как свинья в апельсинах* (... mint disznó a narancshoz) – tehát ezek a frazémák mind érdekes párhuzomokat mutatnak akkor is, ha a csehben a kecske és a petrezselyem, az oroszban a disznó és a narancs a főszereplők (vö. MOKIENKO, 2013: XII).

Érdekes megfigyelni, hogy csak az un. zoo-frazémák (az állatneveket tartalmazó szólások) között mekkora a hasonlóság. Az alábbi orosz zoo-frazéma mindegyike sok-sok más nyelvben is ismert, magyarban is: *козел отпущения, первая ласточка, серая мышь, паршивая овца, священная корова, крысы бегут с корабля, взять быка за рога, голодный как волк, лить крокодилы слезы, лебединая песня, страусиная политика, темная лошадка, делать из мухи слона, слон в посудной лавке*. Érdemes összevetni a következő frazéma „belső képét”. Az éhség fogalma más-más állat nevéhez fűződik más-más nyelvben:

голодный как волк / (mint a farkas)- az oroszban,
hládový jako vlk/ jako pes (mint a farkas /kutya)- a csehben,
bęc głodny jak pies/chart (mint a kutya)- a kasubban,
honger hebben als een paard (mint a ló)- a hollandban,
einen Bärenhunger haben (medve-éhes)- a németben.

A zoo-frazeológia más érdekes példája az a sok nyelvben ismert idióma, amelynek magyar megfelelője: *bogarat tesz / ültet vkinek a fülébe* (BÁRDOSI, 2003: 33), azzal a jelentéssel, hogy 'olyasmit közöl valakivel, ami az illetőt nyugtalanítja, elgondolkodtatja, kíváncsivá teszi'. Ennek a frazémának nem csak a „belső képe” különbözik, hanem gyakorlatilag az összes komponense variálható más-más nyelvben, a jelen-

tése azonban azonos. Feltételezhetnénk, hogy az oroszban is olyan idiómának kellene lennie, mint *иметь/посадить/выгнать блоху, муху, жука, сверчка, паука, таракана, червя в ухо/голову/из головы* (azzal a jelentéssel: 'вселить в кого-то сомнения/избавить кого-то от сомнений' – ami a magyar-
nak felel meg, vagy ahhoz közel áll), ahol nem csak az igei (verbum) komponense változik, hanem a „kulcsszó” maga, vagyis a „bogár rokonai” (természetesen, „naív” értelemben, nem szakmai biológiai szemszögből): tehát *bolhát, legyet, tücsköt, pókat, svábbogarat, kukacot, férget*, stb. *ültetni a fülébe valakinek*.

Így például a horvátban az idióma formája a következő: *staviti (ubaciti) buhu (bubu) u uho кому; imati mušice (muhe, bube, bubice) <u glavi>* (FINK-ARSOVSKI et.al. 2003: 35), a németben: *jm einen Floh ins Ohr setzen*, a csehben: *nasadit brouka do hlavy/vyhnat brouka z hlavy* és így tovább más-más szláv és nem csak szláv nyelvben.

Az oroszban azonban – megcáfolva várakozásainkat – ilyen idióma nincs. Van egy frazéma, amelynek jelentése valamelyest hasonló a fent idézett hosszú sorhoz: *прожужжать все уши* (szó szerint: végig zümmög a fülébe) azzal a jelentéssel, hogy 'упорно повторять что-то и тем самым надоесть окружающим / telebeszélni valakinek a fejét' (СТЕПАНОВА, 2007: 802). Ez azonban nem azt jelenti, hogy „bolha a fülben” mint „belső kép” érthetetlen lenne az orosz nyelvhasználó számára. Ennek bizonyítéka sok hasonló kifejezés (itt tudatosan kerülni kell az idióma szót), amely használatos és érthető volt valamikor (pl. a 19. század első felében) az orosz nyelvben:

Надо запустить брату блоху в ухо. Если им дать теперь потачку, то через десять лет будет конституция. [П.П. Вяземский. Письма и записки Оммер де Гель (1845)]

Még a mai oroszban is megtalálható ennek az idiómának a használata, ami azonban valakinek (egy külföldi beszélőnek) a kijelentésére utal, tehát idézet:

Однако дело было сделано: как говорил Эйнштейн двадцать лет спустя, «... Планк *posadil v uho* физикам блоху», и она не давала им покоя, хотя они и пытались не замечать ее. [Л. Пономарев. Атомы, лучи, кванты // «Химия и жизнь», 1968]

A „nemzetközi frazéma-készlet” közös része nagyon sok típusból vagy altípusból áll. Egyes frazémák eredete jól ismert történelmi eseményhez, irodalmi műhöz, híres személyhez fűződik (*Canossát jár / szélmalomharcot folytat / Utánam az özönvíz!*), más frazémáknál a forrás után kutatni kell, az eredete magyarázatra szorul (*pálcát tör vki/vmi felett / Ismétlés a tudás anyja / Lassan járj, tovább érsz / ötödik kerék / vörös kakas / a fárvízen evez / mintha most szabadult volna az akasztófáról*). Tény azonban, hogy a fenti példák mindegyike sok-sok nyelvben egyszerre található meg. Ime néhány példa a magyar frazémák orosz, cseh vagy éppen angol megfelelőire:

bámul, mint borjú az új kapura = глядит, как баран на новые ворота,
Kétszer ad, aki gyorsan ad. = Kdo rychle dává, dvakrát dává.
burokban született = в рубашке/сорочке родился,
Az idő pénz. = Time is money. = Время - деньги.

Vannak azonban frazémák, amelyekről alig lehet elképzelni, hogy más nyelvben is létezik valami hasonló. Ilyenek a köznyelvi, szlenges, beszédstílusú, akár obszcén szavakat is tartalmazó frazémák. Pedig a *Nem volt apád üveges!* (BÁRDOSI – KISS, 2005: 6) oroszul úgy hangzik, hogy *Твой папа не стекольщик!*, bár egyetlen orosz „akadémiai” frazeológiai szótár sem ismeri ezt a kifejezést. *Ne fűzd az agyam ezzel a hülyeséggel!* (BÁRDOSI – KISS, 2005: 1) kifejezés a *Közmondások (3000 magyar közmondás és szójárás betűrendes értelmező dióhéjszótára)* című gyűjteményből való. Ki gondolná, hogy jelentésében azonos, formájában igen hasonló kifejezés van az oroszban is (*He пудри мне мозги!*), a különbség csupán az, hogy a magyarban az agyát „fűzik”, az oroszban ez „porhintés”. Talán még meglepőbb a magyar *Ne tanítsd apádat gyereket csinálni!* (BÁRDOSI – KISS, 2005: 6) „szójárás”, amelyet az oroszok „nemes egyszerűséggel” a gyereket csinálni eu-

femizmus helyett a megfelelő igével látták el: *He yчу omца eб<...>ся!* (az ismert ige más szláv nyelvekben is népszerű...). A fentiekhez hasonló példákat még sokáig lehetne sorolni. Térjünk azonban vissza a Bárdosi V. etimológiai szótárához.

„Egy nyelv többé-kevésbé aktív frazémakincsét 5 és 15 ezer közöttire becsülik. Ez a szám persze meglehetősen viszonylagos és szubjektív. Van, aki többet ismer és használ, más meg kevesebbet. Könyvem 1800 frazéma eredetmagyarázatát tartalmazza. Viszonyításul megjegyzem, hogy a kiváló szóláskutató, O. Nagy Gábor 1957-ben kiadott *Mi fán terem?* című ismert könyve csupán 280 magyarázatot ad meg,” – mondta Bárdosi Vilmos a szótár bemutatóján. – „A szólások, közmondások, szállóigék eredete mindig is érdekelte a nyelvvel foglalkozó szakembereket és az átlagembert is. De tudományos megközelítésű monográfiák csak a 20. században születtek a témakörben. Elsősorban Kertész Manó (*Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei*, 1922) és Csefkó Gyula (*Szállóigék, szólásmódok. Tanulmányok szóláskészletünk köréből*, 1930) nevét kell megemlítenünk, akiknek nyomdokain azután megszületett O. Nagy Gábor közismert *Mi fán terem?* című kötete – és vele együtt a nyelvész körökben „mifántológiának” nevezett tudományág is. Szótáram egyben tisztelgés is O. Nagy Gábor emléke előtt, aki 2015. június 6-án ünnepelné századik születésnapját, ha ereje teljében nem vesztette volna életét egy közlekedési balesetben.”

Fontos megérteni, hogy a frazeológiai egységek, így a magyar frazémák is, „a magyarság virágai” (Baróti Szabó Dávidnak tulajdonítható kifejezés – vö. HADROVICS, 1995: 291) valójában nem egy-egy kivételes szépséggel vagy gazdagsággal rendelkező nyelv sajátosságai, hanem egy nyelvi univerzália, tehát minden természetes nyelvben megtalálható és annak fontos lexikális részét alkotó jelenség.

3 SZLÁV-MAGYAR FRAZEOLÓGIAI PÁRHUZAMOK

Az eddig elmondottak fényében nézzük újra a szláv és a magyar frazeológia közti kapcsolat kérdését. Véleményem sze-

rint ezt a témát nem lehet csupán a szűken értelmezett etimológiára korlátozni. Lássuk, miért:

„*Annyian voltunk, mint az oroszok - ez történt a Budapest Pride-on*” – írta az egyik internetes újság 2016. július 3-án. - A budapesti Kossuth térre érve véget ért a XXI. Budapest Pride felvonulás szombat délután. Az LMBTQ (leszbikus, meleg, biszexuális, transznemű és queer) fesztivál rendezvényének résztvevői beszédeket, majd zenés műsorokat hallgattak az Országház előtt,” – eddig az idézet.

A Google keresőben *annyian vannak, mint az oroszok* kifejezés „nagyjából 139 000 találat” eredményt mutat, a másodperc töredéke alatt. A kommentárok között olvashatjuk például:

„A mennyiség pusztán fogalmi jelentése alapján is e népre asszociálunk. <...> Már gyerekkorában használja ezt a kifejezést a magyar ember, bár valós fogalmunk biztosan nem volt róla, hogy mennyien is lakják ezt az országot.” (2013. júl. 13.)
A mai nyelvi humor más jeles példái:

Hogy mondják oroszul, *ajándék lónak ne nézd a fogát?* – A válasz: *Szuveníre nyihuhu ne kukucska protkó.*

Puskin is megmondta - *Minden az Anyegin múlik* (28 500 találat), stb.

Ha viszont (tréfán kívül) megnézzük, mennyi szláv eredetű szó szerepel a magyar frazeológiában, az eredmény önmagáért beszél:

Akol, bálvány, barát, bolond, diák, gomba, király (A király meztelen!), konyha, kormány, málna, rák, répa, rosta, szappan, szarka, szomszéd, zab, zsír ... - ezek és sok más szó, melyek eredete a magyarban bizonyíthatóan szláv, akár az ősi idők óta, sok magyar frazéma alkotó elemei.

Nem ettem bolondgombát, hogy... (BÁRDOSI – KISS, 2005: 15) szólás például egyszerre két szláv szót tartalmaz: *bolond* és *gomba*.

Az április bolondja / bolondgombát evett ... / Egy bolond százat csinál – itt minimum 25 magyar frazéma és cca. 80 magyar közmondás használja a *bolond* szót komponensként.

A már említett „szláv” bolha (bolhát tesz a fülébe / Bolhaköhögés nem hallik a mennyországba) legalább 20 magyar közmondásban szerepel.

További példák:

Amilyen a gazda, olyan a cselédje. A szerencse vak. Nehogy már a málna mondja meg a medvének, mikor legyen a szüret! / barlangjában öli meg a fenevadat, cserben hagy, csüörtököt mond, a maga malmára hajtja a vizet, egy szalmaszálat sem tesz keresztbe, nem jól áll szénája.

Hadrovics László *Magyar frazeológia* című munkájában ezt írja: „A szláv nyelvekből a népi érintkezés útján jöttek át szókapcsolatok” (HADROVICS, 1995: 290). Példaként a következő elemeket említi: *kótyavetye*, *potom áron*, *peresztrojka*, stb.

Így nem meglepő, hogy az új magyar frazeológiai szótárban is ott van a peresztrojka „atyjának” a neve: *Gorbacsov, Mihail* (BÁRDOSI, 2015: 737), és a hozzá köthető frazéma: *a közös európai ház* (az orosz eredetiben: *Европа – наш общий дом*), amely „Európa-szerte elterjedt a politikai közbeszédben” (BÁRDOSI, 2015: 218).

Más (orosz) történelmi személyiségek és hozzájuk köthető frazémák is szerepelnek a szótárban:

Patyomkin / Potemkin-falu (BÁRDOSI, 2015: 740, 436) ‘szemfényvesztés’ jelentéssel – bár némileg meglepő, hogy az orosz eredetije– angol, francia, német, olasz, spanyol ekvivalensek mellett – éppen itt hiányzik: *потёмкинские дебри* (STÉPANOVA, 2007: 193);

Lenin, Vlagyimir Iljics: Egy lépés előre, két lépés hátra (BÁRDOSI, 2015: 738, 335) a ‘taktikázó, megalkuvó magatartás jellemzése’ jelentéssel;

Sztálin, Jozsif Visszarionovics: barlangjában öli meg (győzi le) a fenevadat (BÁRDOSI, 2015: 740, 65) ‘odahaza győzi le félelmetes ellenfelét’ jelentéssel.

Igaz, Sztálin nem volt orosz (tehát szláv), de az eredeti mondást kétségtelenül oroszul mondta. Mint a többi történelmi személy is, aki az orosz történelemhez, az orosz nyelvhez szorosan kapcsolódik, így a fenti frazémákat – véleményünk szerint – bátran állíthatjuk a „szláv eredetű” csoportba.

Bárdosi Vilmos új szótárában fentebb már említettük, a szerző által kijelölt két szláv eredetű frazémát: *Ha nem csor-*

dul / csurran, cseppen (BÁRDOSI, 2015: 107) 'szerény haszon, jövedelem forrásának jelzése', valamint a *Hosszabb a péntek, mint a szombat* ('annak a lánynak, nőnek mondják, akinek kilátszik az alsószoknyája'), a mai szláv nyelvek azonban nemigen ismerik. Az állítólagosan délcseh frazémát *má sobotu delší než nedeli* a legnagyobb cseh frazeológiai szótár (SČFI, 2009), amelynek 4 kötete összesen közel 40 000 frazémát és idiómát dolgoz fel, egyszer sem említi. *Leze mu sobota přes neděli* szólást egy háromnyelvű frazeológiai szinonima szótárban ugyan megtalálhatjuk (RČS, 2014: 96) - *zastar.*, azaz *régies* megjegyzéssel – és az orosz megfelelőjét (*из под пятницы чеперз*) a fenti szótár „a rend kedvéért” szinonimának állítja be, de a *Большой словарь русских поговорок* (Az orosz szójárások nagy szótára, 2007) című szótáron kívül ez a szólás más mai forrásból nem ismeretes. Ezek a megfigyelések természetesen nem zárják ki azt a lehetőséget, hogy a fenti két frazéma szláv eredetű, és régebbi korszakokban került be a magyar frazeológiai készletbe.

4 EGYÉB PÁRHUZAMOK ÉS ÉRDEKESÉGEK

Az a manapság igen népszerű nézet, hogy az ún. „világ nyelvi képe” nyilvánvalóan tükröződik a nemzeti frazeológiában, egy kis kísérletre kínál alkalmat. Vizsgáljuk meg, hogyan „tükröződik” a magyar frazeológiában az olyan egyértelműen magyar eredetű jelenség, sőt, világ karriert befutott hungarikum, mint a *gulyás*. A magyar frazeológiában azonban – némileg meglepően – a *gulyás* szereplése igen szerény:

gulyássá aprít ('kegyetlenül elver valakit') (BÁRDOSI, 2003: 117),
Kenyerez, mint a gulyásbojtár = üres kenyeret eszik. (táj) (O.NAGY GÁBOR, 1994: 244),
gulyáságyú (kat./biz. = mozgókonyha) (MÉK, 1985: 475),
gulyáskommunizmus.

A két utolsó szóösszetételt ún. *monofrazémának* tekinthetjük (FORGÁCS, 2007: 23), de ennek a sokat vitatott témának (lehet-e frazémának nevezni az ilyen jellegű összetételeket –

cseh elmélet szerint lehet, vö. FEDOSZOV, 2007) most itt nem szentelünk külön figyelmet.

Ennél érdekesebb viszont az a tény, hogy olyan, mondhatni „1000 %-s” hungarikum, mint a *gulyás*, alig talál helyet a magyar frazeológiában. Ezzel szemben a „nagyvilágban” a *gulyás* – fogalom, és mint ilyenrel más nyelvek frazeológiája is foglalkozik vele.

A *legvidámabb barakk* frazémáról (‘Magyarország ironikus megnevezése az 1970-es évektől a rendszerváltásig’ – vö. BÁRDOSI, 2015: 62) szótári szócikkben Bárdosi V. a következőket írja: „<...> a Kádár-rendszert s annak új gazdasági mechanizmusát gyakran a szocialista tábor «legvidámabb barakkjának» nevezték, mely – összehasonlítva más szocialista országok keményebb diktatúrájával – a nyugatiak szerint pártkommunizmus helyett «*gulyáskommunizmust* és *frizsider-szocializmust*» épített”, a két frazeológiai összetétellel a szerző azonban külön nem foglalkozik. Egy kis kitérés más nyelvek felé viszont egyértelművé teszi, hogy valóban frazémák-ról van szó:

Goulash Communism was the maverick brand of communism practiced by Hungary during the Cold War, characterized by some degree of political freedom within the Hungarian Communist Party as well as limited economic freedom and freedom of speech, inspired at least in part by the 1956 Hungarian Revolution. (Forrás: <https://en.wikipedia.org/wiki/Goulash>)

«Кадаризм» («венгерский социализм», «*гуляши-коммунизм*» – *gulyáskommunizmus*) – название политического режима в Венгерской Народной Республике в 1960-е – 1989 годы, связанное с именем первого секретаря Венгерской социалистической рабочей партии Яноша Кадара.

В Венгрии 70-80-х гг. сложился так называемый «гуляшный коммунизм». ... Система «гуляшного коммунизма» оказалась очень специфичной... Венгрия построила собственный «гуляшный коммунизм»; по коммунистическим стандартам это был потребительский рай... (Forrás: az orosz Internet = RUNET)

Nem kevésbé izgalmas sorsa van a magyar *gulyás* / *guláš*-nak a cseh frazeológiában. A két hagyományos frazéma nem mutat sok újat:

udělat z někoho guláš (gulyást csinál valakiből = kegyetlenül elver, SSJČ, 1971: 554),

udělat z něčeho guláš (gulyást csinál valamiből = káosz, rendetlenség, mindent a feje tetéjére állít, SČFI III/1, 1994: 202).

Annál érdekesebb viszont egy frazeológiai neologizmus, amely csak a „bársonyos forradalom” utáni időkben született: ez a *volební guláš*, tehát szó szerint: *választási gulyás*, azaz 'a választások előtti időszakban a különböző politikai pártok által hangoztatott sokszor zavaros, irreális vagy elvtelen ígéretek'. A Cseh nemzeti korpusz (CNK: <http://ucnk.ff.cuni.cz/cs/>) adatbázisában az új frazéma igen gyakori.

5 AZ ETNIKAI SZTEREOTÍPIÁK

A CSEH ÉS A MAGYAR FRAZEOLÓGIÁBAN

Bárdosi Vilmos újszerű, nagyszerű, gazdag, gondolatébresztő szótárában személy szerint nekem, mint a Szláv Filológiai Intézet cseh szakáért felelős tanárnak, valóságos ajándék volt a *csehül áll* frazémáról szóló szócikk (BÁRDOSI, 2015: 101-102). A cseh szak valamikori professzora, szakalapító tanára, Dobossy László egyik írására is hivatkozva (DOBOSSY, 1971: 76 -79) ebben a szócikkben Bárdosi V. sorba veszi és kifejti azokat a fontos, érdekes tényezőket, amelyeket különböző nyelvekben a más népcsoportok iránti viszonyt tükröző frazémák elemzéséből vonhatunk le: *csehül áll*, *cigányútra megy*, *tótágast áll*, *zsidó van a kártyában*, *görögül nevet*, *Ereszd be a tótot*, *kiver a házadból*.

„Érdekességként megjegyezhető még – Dobossy László példái alapján –, hogy a cseh nyelv frazémaiban sokkal több negatív jelentéstartalom kötődött a magyar nyelvhez vagy néphez, mint fordítva”, – írja Bárdosi Vilmos:

S vámi je řeč, jako s Maďarem (Magával úgy lehet szót érteni, mint egy magyarral, azaz: sehogy), *Copak jsi Maďar, že mi nerozumíš?* (Talán bizony magyar vagy, hogy nem értesz meg?), *Pro vás je to maďarština* (Magának ez magyarul van, azaz: Magának ez hottentotta), *Nemluv maďarsky!* (Ne beszélj magyarul, vagyis: érthetetlenül), *být z něčeho Maďar* (nem ért valamihez), *kleje jako Maďar* (káromkodik, mint egy magyar), *jednou za uherský měsíc / rok* (magyar hónap/év alatt, azaz: sohanapján), *má uherskou nemoc* (magyar betegsége van, azaz: lusta).

6. Összefoglalóként elmondhatjuk, hogy a magyar frazeológiának számos kapcsolata van a szláv nyelvekkel és népekkel, ami – mint természetesen más nyelvek és népek esetében is – gazdagítja és színesebbé teszi a magyar frazémakincset is.

IRODALOM

- BÁRDOSI Vilmos, 2003: *Magyar szólástár*. Budapest: TINTA.
- –, 2015: *Szólások, közmondások eredete (Frazeológiai etimológiai szótár)*. Budapest: TINTA.
- BÁRDOSI Vilmos - KISS Gábor, 2005: *Közmondások (3000 magyar közmondás és szójárás betűrendes értelmező dióhéjszótára)*. Budapest: TINTA.
- DOBOSSY László 1971: Csehül áll – magyarul beszél. *Magyar nyelv*. 67 (1971): 76–79.
- HADROVICS László, 1995: *Magyar frazeológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- FEDOSZOV Oleg, 2007: Еще раз о границах фразеологии (на материале венгерского языка). *Frazeologické štúdie V. Princípy lingvistickej analýzy vo frazeológii*. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta, 94–104.
- –, 2016: Фразеология наказания (шелковый шнурок и стольпинский галстук). *Jászay László köszöntő könyve*, Budapest: ELTE BTK.
- FINK-ARSOVSKI Ž. et.al., 2003: *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Ljevak.

- FORGÁCS Tamás, 2007: *Bevezetés a frazeológiába*. Budapest: TINTA.
- MIEDER Wolfgang, 1990: *Not by Bread Alone: Proverbs of the Bible*. Shelburne, Vermont: The New England Press.
- MOKIENKO Valerij, 2013: Václav Flajšhans jako předvoj Evropské unie paremiologické. *Václav Flajšhans: Česká přísloví. Sbíрка přísloví, průpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku*. D. 1-2. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- PIIRAINEN Elisabeth, 2012: *Widespread Idioms in Europe and Beyond*. New York – Berlin etc.: Peter Lang.
- O. NAGY Gábor, 1994: *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat – Talentum.
- RČS 2014: *Rusko-česko-slovenský slovník frazeologických synonym*. Olomouc: UP.
- SSJČ I. 197: *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Academia.
- SČFI 2009: *Slovník české frazeologie a idiomatiky*, Praha: LEDA.
- Большой словарь русских поговорок, 2007: Москва, Олма Медиа Групп.